GENDER FALSAFASI, NIKOH AN'ANALARI VA TO'Y-MAROSIM URF-ODATLARI

Komilov Abror Quvondiqovich
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti "Falsafa" kafedrasi o'qituvchisi, Urganch, O'zbekiston

Annotatsiya. Maqolada gender falsafasi kontekstida nikoh an'analari va to'y-marosim urf-odatlari tahlil etiladi. Birlashgan Arab Amirliklari misolida kelin tanlash tartibi, nikoh yoshi, ko'p xotinlilik va qarindoshlik nikohlariga munosabatdagi o'zgarishlar yoritilib, ular o'zbek xalqining nikoh an'analari bilan qiyosan o'rganiladi. Shariatga ko'ra nikohning shartlari, maqsadlari hamda er-xotin burchlari ko'rsatiladi; an'anaviy nikoh munosabatlarini gender yondashuvi nuqtai nazaridan qayta baholash zarurati asoslanadi.

Kalit so'zlar: gender falsafasi, nikoh an'analari, to'y-marosim urf-odatlari, oila, shariat, mahr, Birlashgan Arab Amirliklari, o'zbek xalqi urf-odatlari, genderga oid stereotiplar.

ГЕНДЕРНАЯ ФИЛОСОФИЯ, БРАЧНЫЕ ТРАДИЦИИ И СВАДЕБНЫЕ ОБЫЧАИ

Аннотация. В статье рассматриваются брачные традиции и свадебные обычаи в контексте гендерной философии. На примере Объединённых Арабских Эмиратов анализируются порядок выбора невесты, возраст вступления в брак, многожёнство и изменение отношения к родственным бракам; проводится их сопоставление с брачными традициями узбекского народа. Раскрываются условия заключения никаха по шариату, цели брака и обязанности супругов; обосновывается необходимость переосмысления традиционных брачных отношений с позиций гендерного подхода.

Ключевые слова: гендерная философия, брачные традиции, свадебные

обычаи, семья, шариат, махр, Объединённые Арабские Эмираты, обычаи узбекского народа, гендерные стереотипы.

GENDER PHILOSOPHY, MARRIAGE TRADITIONS AND WEDDING CUSTOMS

Abstract. The article analyses marriage traditions and wedding customs in the context of gender philosophy. Using the United Arab Emirates as an example, it examines the procedure of choosing a bride, the age of marriage, polygyny and changing attitudes towards kinship marriages, and compares them with the marriage traditions of the Uzbek people. The conditions of nikah under Sharia, the purposes of marriage and the duties of spouses are described; the need to reassess traditional marriage relations from the standpoint of the gender approach is substantiated.

Keywords: gender philosophy, marriage traditions, wedding customs, family, Sharia, mahr, United Arab Emirates, Uzbek customs, gender stereotypes.

Kirish. Har bir xalqning tarixiy ildizlari, madaniyati, milliy-ma’naviy va diniy qadriyatlaridan kelib chiqqan holda o‘ziga xos an’analari shakllangan. Turli geografik hududlarda yashovchi xalqlar turmush tarzidagi eng qadimiy an’analardan biri to‘y marosimidir. Nikoh an’analari, to‘y-nikoh urf-odatlari va marosimlari asrlar davomida har bir xalqning madaniyati va milliy-ma’naviy qadriyatlari asosida shakllanib, bugungi kungacha saqlanib qolgan. Arabiston yarim orolida joylashgan Birlashgan Arab Amirliklarida (BAA) nikoh an’analari o‘ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi.

Gender falsafasi jamiyatda erkak va ayollarning roli, o‘rni va o‘zaro munosabatlarini falsafiy nuqtai nazardan tahlil etadi. Nikoh va to‘y-marosim urf-odatlari esa bu munosabatlarning amaliy ifodasi bo‘lib, ularda erkak va ayolning oiladagi o‘rni, burch va huquqlari haqidagi qarashlar mujassamlashgan. Shu sababli nikoh an’analarini gender falsafasi nuqtai nazaridan o‘rganish dolzarb ilmiy masala hisoblanadi. Mazkur maqolaning maqsadi — BAAdagi nikoh an’analari va to‘y-

marosim urf-odatlarini o‘zbek xalqining tegishli an’analari bilan qiyosan tahlil qilish hamda ularni gender falsafasi nuqtai nazaridan baholashdan iborat.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqotda tavsifiy tahlil, qiyosiy tahlil, umumlashtirish va tizimlashtirish metodlaridan foydalanildi. BAAdagi nikoh an’analari haqidagi ma’lumotlar ilmiy adabiyot va shariat qoidalari asosida, o‘zbek xalqining nikoh an’analari esa urf-odatlar va xalq maqollari misolida o‘rganildi. Olingan ma’lumotlar gender falsafasi nuqtai nazaridan talqin etildi.

Natijalar. BAA islom davlati bo‘lgani uchun bu mamlakatda nikoh an’analari islom dinining qadriyatlariga asoslanadi. Shariatga ko‘ra, solih musulmon erkak xotinlari o‘rtasida farq qilmasdan to‘rtta ayolga uylanishi mumkin. Biroq zamonaviy BAA jamiyatida ikki yoki uch xotinli erkaklar kamdan-kam uchraydi: ko‘p xotinli va katta boquvchi bo‘lganlarning aksariyati keksa avlod erkaklaridir. Yosh avlod vakillari bo‘lgan mahalliy arab erkaklari esa, odatda, birinchi nikohi muvaffaqiyatsiz tugaganda yoki turmush o‘rtog‘i vafot etganda “o‘lchab, o‘rib” ikkinchi marta turmush qurishga qaror qiladilar.

Zamonaviy davrda BAAda erkaklar 23–25 yoshda, qizlar esa 17–18 yoshda oila quradilar. Ko‘pgina oilalarda qizlar erta yoshda rasman turmushga chiqsalar-da, oilasining iltimosiga ko‘ra o‘qishni tugatmaguncha erining uyiga ko‘chib o‘tmaydi. Ilgari BAAda qabilalararo va qarindoshlik nikohlariga alohida ahamiyat berilgan; ammo so‘nggi o‘n yillikda bu tendensiya o‘z ahamiyatini yo‘qotmoqda.

BAAda o‘g‘illarini uylantirmoqchi bo‘lgan onalar odatda to‘y va xotin-qizlar bayramlarida qizlarni ko‘rishni yoqtiradilar [1]. Turmushga chiqmoqchi bo‘lgan yigitning onasi yoki opa-singillari iqtidorli, ishbilarmon, oliyjanob, o‘qimishli, dindor qiz izlaydilar; bu masalada oila a’zolari va qarindosh-urug‘lari bilan maslahatlashib, qiz tanlashda xato qilmaslikka intiladilar. “Qiz izlash”da ilgari “xattoba” deb ataluvchi vositachi ayollar katta rol o‘ynagan: xattoba yigit oilasiga o‘zi tanigan qizlar haqida batafsil ma’lumot bergan, “kelishuv” jarayonida muhim o‘rin tutgan va ishi

muvaffaqiyatli yakunlangach, kelin yoki kuyovning onasidan pul va qimmatbaho sovg‘alar olgan. Biroq hozirgi davrda xattobaga unchalik murojaat qilinmaydi.

Qiz tanlashda eng avvalo qiz oilasining avlodi o‘rganiladi: qizning qaysi qabilaga mansubligi, otaning qabiladagi mavqei va hurmati yigit xonadonida asosiy mezon sifatida baholanadi. Yigitning ota-onasi qizning o‘zi, ota-onasi va yaqin qarindoshlari haqida batafsil ma’lumot to‘playdi. Agar bu jarayon muvaffaqiyatli kechsa, ya’ni qizning o‘zi va oilasi kerakli “mezon”ga to‘g‘ri kelsa, o‘g‘il xonadonidagi xonimlar o‘z niyatlarini qizning onasi yoki buvisiga yetkazadilar.

Shariatga ko‘ra nikoh — halol yo‘l bilan oila qurish uchun erkak va ayol o‘rtasidagi kelishuvdir. Oila qurish inson hayotidagi eng muhim qadamlardan biri bo‘lib, uning shart va talablari nafaqat qonunga, balki diniy e’tiqodga ko‘ra ham to‘g‘ri bajarilishi kerak. Nikoh oilaning asosi ekanligi islom dinida ham qayd etilgan: Payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v.) hadisida imkoni bor yoshlarni uylanishga undab, nikohni haromdan va nomusga zid ishlardan eng yaxshi himoya deb ta’riflagan.

Nikoh erkak va ayol zimmasiga muayyan mas’uliyat yuklaydi. An’anaviy qarashga ko‘ra, erkak oilaning boquvchisi bo‘lib, xotini va farzandlarini moddiy va ma’naviy ta’minlashga majburdir; ayolning vazifasi esa eriga itoat qilish, gunoh ishlardan o‘zini saqlash va eri topgan narsaga egalik qilishdir. Musulmon oilasida turmush o‘rtoqlarning burchlari va o‘rni qadimdan shakllangani hamda diniy va milliy an’analar bilan mustahkamlangani oila barqarorligining asosi bo‘lib kelgan.

Nikoh marosimining o‘ziga xos ma’nosi va tartiblari bor. Qadim-qadimdan yosh er-xotinlar shariat asosida turmush qurib, oila qurganlar. Odatga ko‘ra, nikoh marosimi uchun kelin uyidan kuzatib qo‘yiladi, mulla kuyovnikiga taklif etiladi yoki masjidga boriladi. Bu marosim odatda butun to‘y marosimidan oldin yoki keyin o‘tkaziladi; asosiysi, u birinchi to‘y kechasidan oldin amalga oshirilishi kerak.

Nikohning to‘g‘ri bo‘lishi bir necha shartga bog‘liq. Birinchidan, ikki yoshning hayrihohligi, ya’ni ikki kishi bir tom ostida yashashi mumkinligini anglab, bir-birining

ko‘ngil xohishiga rozi bo‘lishi; moliyaviy ahvol yoki qiyinchiliklardan qutulish uchun nikohga majburlash mumkin emas. Ikkinchidan, nikohda guvohning bo‘lishi: guvoh — ikki kishining oila qurishi va birga yashashiga kafolat beruvchi shaxs. Uchinchidan, kelinga u so‘ragan sovg‘a — mahr berilishi. To‘rtinchidan, qizning ota-onasi roziligi: ular nikoh haqida xabardor bo‘lib, ruxsat berishi, marosimda ishtirok etishi yoki ularning kelishuvini kafolatlovchi vakil bo‘lishi lozim. Beshinchidan, oila qurayotgan yoshlar oldiga bir piyola tuz va shakar solingan suv qo‘yiladi. Bu yosh er-xotinning hayoti shirin va qayg‘usiz bo‘lsin, degan niyatda amalga oshiriladi; xalq e’tiqodiga ko‘ra, kimdir turmush o‘rtog‘iga vafosizlik qilsa, uni nikoh suvi la’natlaydi. Qur’on tilovatidan so‘ng domla guvohlar ishtirokida an’anaga ko‘ra kelin va kuyovning roziligini oladi va kosadagi suvni er-xotinga ichish uchun beradi; o‘tirganlar ham bu suvdan ichishi mumkin.

O‘zbek xalqining urf-odatlarida ham nikohdan oldin ko‘plab tartiblar — unashtirish, sovchi qo‘yish, to‘y va boshqalar amalga oshiriladi. “Uylanish oson, uy bo‘lish qiyin”, “Er yuz yoshda, sovchi ming yoshda” kabi maqollar o‘zbek xalqining turmush qurishga katta ahamiyat berishini, unga jiddiy munosabatda bo‘lishini ko‘rsatadi.

Diniy tartib-qoidalar yakunlangach, yoshlar diniy jihatdan nikohdan o‘tgan hisoblanadi, biroq bu tartibning o‘zi qonuniy kuchga ega emas. Dunyoviy davlatimizda turmush qurgan har bir fuqaroning oiladagi huquqlari qonunchilik bilan himoya qilinadi. Oila jamiyatdagi ijtimoiy institutlardan biri bo‘lish bilan birga, alohida ta’lim muassasasi hamdir: inson tug‘ilgandanoq shu oilada insoniy qadriyatlar va ezgu fazilatlar bilan voyaga yetadi, ota-onaning farzandiga bergan bilimi va tarbiyasining o‘rnini esa hech narsa bosa olmaydi.

Nikohdan maqsadlar quyidagilardan iborat: ko‘zni haromdan asrash; o‘z iymonini mustahkamlash, dinida sobit bo‘lish; turmush o‘rtog‘ini baxtli qilishni maqsad qilgan holda hamroh bo‘lib yashash; ruhiy nuqtai nazardan hamda zino va turli

kasalliklardan himoya qilish; avlodning olijanob bo‘lishi uchun olijanob va taqvodor turmush o‘rtog‘ini tanlash; nasl ko‘paytirish; oilani shariat doirasida boshqarish; nasabni saqlash; hayotiy quvonch va qiyinchiliklarni birga o‘tkazish.

Muhokama. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, nikoh an’analari va to‘y-marosim urf-odatlari har bir xalqning tarixiy, madaniy va ma’naviy tafakkurini aks ettiradi. BAAdagi va o‘zbek xalqidagi nikoh an’analarida umumiy jihatlar kuzatiladi: ikkala xalqda ham nikohga jiddiy va mas’uliyatli munosabat, uning bir necha bosqichdan iborat tartibi mavjud (BAAda — qiz izlash, kelishuv va nikoh marosimi, o‘zbeklarda — sovchi qo‘yish, unashtirish va to‘y).

Shu bilan birga, tahlil an’analarning o‘zgarib borayotganini ham ko‘rsatadi: BAAda qabilalararo va qarindoshlik nikohlarining ahamiyati pasaymoqda, vositachi xattobaga murojaat kamaygan, ko‘p xotinlilik asosan keksa avlod orasida saqlanib qolgan, ko‘plab qizlar esa o‘qishni tugatmaguncha erining uyiga ko‘chib o‘tmaydi. Bu o‘zgarishlar an’anaviy nikoh munosabatlari ham zamon bilan birga yangilanib borishini ko‘rsatadi.

Gender falsafasi nuqtai nazaridan qaralganda, an’anaviy nikoh munosabatlarida erkak va ayol vazifalarining aniq taqsimlangani — erkak boquvchi, ayol esa eriga itoat qiluvchi sifatida talqin etilgani ko‘zga tashlanadi. Zamonaviy qarashlar bu an’analarni qayta baholab, ulardagi genderga oid stereotiplar o‘rniga tenglikka asoslangan munosabatlarni ilgari surishni taqozo etmoqda. Shu bilan birga, nikohda ikki yoshning roziligi, nikohga majburlash mumkin emasligi, mahr kabi qoidalar nikoh munosabatlarida tomonlarning irodasi va huquqini e’tirof etuvchi jihatlar sifatida e’tiborga loyiqdir.

Mazkur ish nazariy-tavsifiy xususiyatga ega bo‘lib, uning xulosalari adabiyot va an’anaviy qoidalar tahliliga tayanadi. Zamonaviy BAA va O‘zbekistonda nikoh munosabatlariga gender qarashlarining ta’sirini sotsiologik so‘rovlar asosida o‘rganish kelgusi tadqiqotlarning vazifasidir.

Xulosa. Gender falsafasi jamiyatda erkak va ayollarning roli, o‘rni va o‘zaro munosabatlarini falsafiy nuqtai nazardan tahlil etib, inson tabiati, tenglik va adolat tushunchalarini qayta ko‘rib chiqishga chorlaydi. Nikoh an’analari esa bu munosabatlarning amaliy ifodasi bo‘lib, har bir xalqning tarixiy, madaniy va ma’naviy tafakkurini aks ettiradi. O‘tkazilgan tahlil nikoh an’analarida diniy qoidalar va milliy urf-odatlar o‘zaro uyg‘un holda namoyon bo‘lishini, shu bilan birga bu an’analar zamon bilan o‘zgarib borayotganini ko‘rsatdi.

Zamonaviy qarashlar nikoh an’analaridagi genderga oid stereotiplar o‘rniga tenglikka asoslangan munosabatlarni ilgari surishni taqozo etmoqda. Shunday qilib, gender falsafasi va nikoh an’analari o‘rtasidagi bog‘liqlik jamiyat taraqqiyotida muhim ma’naviy masalaga aylanmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Химси М. Роль миграции и диаспор в социально-экономическом развитии арабских стран Ближнего Востока: диссертация ... кандидата экономических наук. – Москва, 2020. – 143 с.